

ВЛАСТИВОСТІ КАРТИНИ СВІТУ

Беркешук І. С. Властивості картини світу.

Пропонована розвідка аналізує властивості картини світу. Картина світу являє собою створюваний людиною суб'єктивний образ об'єктивної реальності. Виділяють змістовні властивості картини світу та формальні властивості. Встановлено, що картина світу несе в собі основні властивості світогляду людини, є достовірною для свого суб'єкта та має системний характер, образність, цілісність.

Ключові слова: змістовна властивість, формальна властивість, картина світу, світогляд, світосприйняття.

Беркешук И. С. Свойства картины мира.

В данной статье анализируются свойства картины мира. Картина мира – это созданный человеком субъективный образ объективной действительности. Выделяют содержательные свойства картины мира и формальные. Как результат, картина мира несет в себе основные особенности мировоззрения человека, есть правильной для своего субъекта, имеет системный характер, образность, целостность.

Ключевые слова: содержательные свойства, формальные свойства, картина мира, мировоззрение, мировосприятие.

Berkeshchuk I. S. Properties world view.

The proposed exploration properties analyzes world view. Painting the world is created by human subjective image of objective reality. There are substantial properties worldview and formal properties. Established that the picture of the world carries the basic properties of human vision is credible for its subject and is systemic, imagery, integrity.

Key words: content properties, formal properties, the picture of the world, worldview.

Картина світу містить в собі глобальний образ світу. У будь-якому образі як об'єкті семіотики можна виділити його зміст і форму, змістовні властивості і формальні. Розглянемо спочатку змістовні (сутнісні) властивості картини світу, а потім формальні, враховуючи при цьому деякі додаткові аспекти характеристики властивостей картини світу.

Вихідним пунктом для розуміння природи і сутнісних властивостей картини світу є той факт, що вона являє собою створюваний людиною

суб'єктивний образ об'єктивної реальності. Світ нескінченний, а людина обмежена у своїх можливостях пізнання світу. Картина світу завжди містить риси людської суб'єктивності, специфічності. Картина світу становить ядро світобачення людини і несе в собі його основні властивості.

Основна властивість картини світу як ядра світогляду полягає в її космологічній орієнтованості (вона є глобальним образом світу) при одночасній антропоморфічності (вона несе в собі риси специфічного людського способу осягнення світу) [2, с. 347].

Гадаємо, що одна частина картини світу ховається в глибинах підсвідомості, пронизуючи собою всі акти людської життєдіяльності, а інша знаходиться у свідомості. Одним із шляхів виявлення картини світу є аналіз рефлексів людської підсвідомої діяльності, до яких належать, наприклад, сни. Дізнатися, чи жива в людині певна картина світу або будь-який її фрагмент, можна по її дії в людині, що визначає всі зовнішні і внутрішні акти людської поведінки. Людина перебуває в певній картині світу, але в усіх деталях її не знає і часто навіть не здогадується про силу цієї картини світу.

Картина світу розглядається її носіями не як картина і усвідомлюється не як історично конкретне бачення реальності, а як смисловий двійник світу. Образ світу сприймається в картині світу як сама реальність. Суб'єкт картини світу вірить, що світ такий, яким він зображений в цій картині. Інші ж розуміння світу представляються йому «оптичною» ілюзією. Ставлення до загальної картини світу як до абсолютно достовірної та справжньої не виключає кваліфікації окремих її компонентів як помилок та забобонів, що йдуть від старого світобачення, загальний зміст яких вже був утрачений.

У діалектичному висвітленні картина світу постає як напружено-суперечливе ціле, що перебуває в постійному становленні. Вона може бути охарактеризована за допомогою наступних елементів: 1) діяльність – предметність (речовинність), або, в термінах В. Гумбольдта, енергейя – ергон; 2) кінцеве – нескінченне; 3) перерване – безперервне; 4) єдине – множинне; 5) ідеальне – речовинне (форма – матеріал); 6) внутрішнє – зовнішнє; 7) живе – мертво.

Найважливішим основним категорійним визначенням картини світу є розуміння її як ергона та енергейї. Ця кваліфікація картини світу виражається у проведеному розрізненні картини світу як елемента життєдіяльності людини і її об'єктивувальних варіантів. Як акт світорозуміння картина світу безперервно здійснюється у двох суб'єктах – людині та людстві. Вона є діяльністю людського духу, що полягає в безперервному формуванні базисного образу світу. До картини світу можна застосувати всі

характеристики енергій, або, за Гумбольдтом, діяльності духу по втіленню світу у предмети свідомості. До таких характеристик належить кваліфікація її як живого чи мертвого. Мертві картини світу нагадують мертві мови: як ті, так і ті являють собою неодоухотворене людиною, які зберігаються й утримуються в культурі історичною пам'яттю людства, а не живими історичними зв'язками. Живі картини світу є елементом життєдіяльності, реально існують на теперішній час. Мертві картини світу – це базисні образи, які є активними елементами живого світосприйняття.

Картина світу являє собою діалектичну єдність статичності та динаміки, стабільності і мінливості. У цьому синтезі позачасовості та конкретної історичності вигляду і полягає основний парадокс, пов'язаний з картиною світу. Для виконання своїх функцій регулятора життєдіяльності людини картина світу повинна поєднувати і стабільність, і динамічність. Стабільність – одна з істотних властивостей картини світу. Якщо ж розглядати картину світу в усій її повноті, як образ світу, який весь час уточнюється і конкретизується у процесі людської життєдіяльності, то, очевидно, слід визнати, що картина світу не вічна навіть у межах життя однієї людини. Вона постійно коректується, доповнюється, уточнюється в міру накопичення досвіду і знань конкретним індивідом і соціумом загалом.

Картина світу несе в собі риси свого творця, і, насамперед, динамічність його світобачення. При збереженні цілісності картини світу (заданості її рамок і принципу зображення) у ній можуть змінюватися її окремі фрагменти або загальна колористика, яка фіксує світовідчуття суб'єкта цієї картини. Динамізм картини світу знаходить своє відображення і в її будові, де представлені пласти різного світобачення. Деякі з таких пластів, як забобони, що підлягають елімінації, або як би «гіпотетичні» складові картини світу.

Отже, картину світу можна представити як синтетичну єдність суб'єктивного і об'єктивного у світобаченні людини, синтез духовно-індивідуальної та культурно-історичної субстанцій. Вона створюється за активності людського духу і є у відомому сенсі її продуктом, а продукт діяльності «завжди виступає як утілення діалектики суб'єктивного і об'єктивного, як результат певної взаємодії суб'єкта з об'єктом, і в об'єктивному змісті цього результату ніби гаситься, «завмирає» суб'єктивність» [4, с. 82].

Будучи результатом діяльності соціуму загалом, картина світу вимагає для свого формування, засвоєння й утримання суб'єктивної активності її носія. Індивідуальна картина світу виникає в результаті суб'єктивних зусиль людини шляхом власного сприйняття продуктів

культури. Повнота картини світу, її заглибленість або площинність визначається багато в чому інтенсивністю духовних пошуків її суб'єкта, його здатністю адаптувати накопичений культурою досвід світорозуміння, пропускати його через своє духовне бачення.

Суб'єктивність загальної картини світу пов'язана також з участю окремих особистостей у формуванні її фрагментів та окремих пластів. Автори перших картин світу забуті, їх відкриття анонімно закарбувалися в мовній та міфологічній картинах світу. В історичний час таке авторство вже можна простежити.

Так, вважається загально визнаним, що наукові революції здійснюються шляхом видатних відкриттів геніїв, якими були, зокрема, творці нових парадигм світобачення в людській культурі: Коперник, Ньютон, Ейнштейн. Але ці відкриття мають бути адаптовані соціумом, який включає їх результати в загальну картину світу. Інакше вони так і залишаться жити тільки в культурі. У цьому виявляється двопланова природа картини світу як явища індивідуального й соціального водночас.

Слід зазначити, що картина світу є органічною єдністю творчого та репродуктивного начал. Створення наукових картин світу як глибоко творчий процес не відбувається за алгоритмом. Картина світу не може бути виведена дедуктивно з філософських уявлень про світ, так само як не може бути індуктивно отримана з даних науки. Отже, зв'язок між картиною світу та її потенційними джерелами має суперечливий і складний характер. Формування та використання картини світу у процесі пізнання являють собою справжній творчий акт. Адаптація індивідом образів світу, вироблених у різних сферах культури, являє собою процес «розпредметнення» знання (знаково-символічного освіти) як результату попередньої діяльності зі створення цього образу. Обидва процеси можуть бути зрозумілі лише в цілісному контексті соціокультурної історичної творчості в зв'язку з вирішенням конкретних завдань.

Картина світу являє собою синтез двох протилежностей: кінцевого і нескінченного. Людський життєвий досвід кінцевий, а світ, образ якого формується в людини у процесі цього досвіду, нескінченний. Спілкування кінцевого людини з нескінченним світом має своїм результатом вироблення образу світу, що з'єднує в собі обидві ці риси. В історичному розвитку людства образ світу вимальовується в багатьох рисах усе чіткіше.

Картина світу повинна виходити за межі реального життєвого досвіду, щоб дати йому змогу відбутися в майбутньому. Конфлікт між кінцевим і нескінченним, властивий кожному світовому процесу, досягає

своїєї вершини в людській свідомості. Як наслідок, створення картини світу і виступає як засіб розв'язання цієї антиномії.

Картина світу дає змогу зв'язати в єдиному смисловому просторі два світи – «видимий світ» предметно-практичної діяльності і «невидимий світ» нескінченного.

Розглянемо деякі формальні властивості картини світу. Картина світу є регулятивом найширшої дії, і її багаті структурно-субстанційні особливості значною мірою визначаються цією обставиною. Між межею застосування регулятива та його структурно-субстанційними властивостями як особливого знакового утворення встановлюється прямий зв'язок.

Щоб реалістично зобразити наявне глобальне при локалізації засобів, суб'єкт картини світу, очевидно, повинен залишити її наче б не створеною, недомальованою до кінця. При всій своїй орієнтованості на системність картина світу має завжди в усіх своїх деталях незакінчене зображення, ще не домальований до кінця ескіз. Картина повинна мати лакуни. Наявність у картині лакун не є помилкою картини світу, а наслідком особливостей світу і людини. Світ нескінченний і загадковий для людини, а людина за своєю суттю кінцева й обмежена у своїх пізнавальних можливостях. Оскільки картина світу не являє собою закінченого образу світу, вона володіє особливою пластичністю, рухливістю, поліваріантністю, непостійністю. «Будь-яка картина, яку створює і сприймає людина, повинна враховувати можливості сприймання інформації. Вона не може бути змальована чи передана за допомогою незнайомої людині мови. Картина світу повинна бути осяжною, обмеженою, вона не може бути нескінченною; остання була б позбавлена цілісності та перевищувала б «візуальні» можливості людини. Картина світу жодною мірою не повинна бути і стенограмою знань про світ. Щільність зображення в ній не повинна перевищувати людські можливості сприйняття. Зображуючи світ у його цілісності, вона не може бути мозаїчною і складатися із зображень, що не пов'язані одне з одним. У мовній картині завжди світ постає як ціле» [1, с. 59–60].

Хоч картина світу має тяжіння до панорамного подання реальності, широти і багатовимірності, вона повинна мати свою межу складності. Ця допустима межа деталізується в індивідуалізованому поданні зображуваного у свідомості людини, у якому може бути прояснена частина наявної у нього картини світу.

Предметному характеру людської діяльності та мислення відповідає і така ознака картини світу, як наочність. Попри те, що форми наочності можуть змінюватися залежно від історичної епохи і сфери, де виробляється

образ світу, ця ознака не є факультативною для картини світу загалом.

Наочність і «картини» образів картини світу пов'язані з тим, що понад 90% інформації про світ людина отримує через зорові відчуття і живе споглядання. Навантаженість органів чуття при створенні та прочитанні картин світу неоднакова. Хоч більшість образів у картинах світу – візуального характеру, але досить значно навантажений і слух. Важливо не тільки «схопити» форму речі у світі, а й передати ритміку світу, його звучання, «музику світу».

Картина світу є результатом певного світобачення, яке завжди має системний характер. У реконструйованому вигляді постає у більш систематичному вигляді, ніж існує в реальності. «Потрібно <...> не забувати, що об'єкт у процесі структурного опису не тільки спрощується, а й доорганізовується, стає більш організованим, ніж це є насправді, – пише Ю. Лотман, – опис неодмінно буде більш краще організований, ніж об'єкт» [3, с. 20–21].

У картині світу ті явища, за якими спостерігаємо, постають у вигляді очевидного, чуттєво сприйманого, наочного. Наочність нерідко зараховують до істотних ознак картини світу як глобального образу світу. Ознака наочності характерна для сучасних наукових картин світу, де він виступає в різних своїх формах. До того ж їй властива не тільки мальовнича наочність її елементів, але й конкретність їхнього вигляду, причому тип такої конкретності може істотно варіюватися залежно від сфери духовної діяльності (науки, філософії, мистецтва, релігії) і від типу особистості творця картини світу (систематизувальний тип розуму, тип чуттєвої орієнтації).

Картина світу при всіх недосконалих варіантах свого втілення завжди цілісна. Її характеризує єдність образів, узгодженість частин. Вона ніколи не буває розірваною, за винятком окремих випадків.

Цілісність світогляду не гарантує його гармонійності та несуперечливості, свідченням чому є, наприклад, система споглядання середньовіччя, у рамках якої можна виявити різні світоглядні пласти. Цілісність картини світу нерозривно пов'язана з алегоричним і символічним характером її основних образів.

Емпірично очевидно, що картини світу так само не схожі один на одного, як і всі інші продукти людської діяльності. Очевидно також, що не всі створені картини світу рівноцінні за своїми властивостями. Володіючи різною гносеологічною структурою, вони мають різні репрезентативні та регулятивні можливості.

Основними характеристиками картини світу можуть бути або її

змістовні, або формальні властивості. Серед змістовних властивостей варто виділити такі: 1) картина світу містить риси людської суб'єктивності; 2) картина світу несе в собі основні властивості світогляду людини; 3) картина світу космологічна та антропоморфна одночасно; 4) картина світу передбачає облігаторність дії при напівсвідомому характері; 5) картина світу, безумовно, достовірна для свого суб'єкта; 6) картина світу являє собою діалектичну єдність статичності та динаміки, стабільності та змінності, кінцевого та безкінечного. До формальних властивостей картини світу належать такі: 1) картина світу є регулятором широкого спектра дії; 2) картина світу завжди має лакуни; 3) картині світу властива пластичність рухливості та поліваріантності; 4) картина світу має свою межу складності та деталізації; 5) картина світу образна; 6) картина світу має системний характер; 7) картина світу конкретна та цілісна.

Отже, людське світобачення і світорозуміння знаходять своє відображення в мові. Тому видається доцільним розглянути закономірності цього процесу, про що піде мова в наших подальших розвідках.

Література

1. Богуславский В. М. Слово и понятие / В. М. Богуславский // Мышление и язык [под ред. Д. П. Горского]. – М. : Изд-во политической л-ры, 1997. – 465 с.
2. Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс. – М. : Эксмо-Пресс, 1995. – 264 с.
3. Лотман Ю. М. Динамическая модель семиотической системы / Ю. Н. Лотман // Семиотика культуры. Ученые записки Тартуского университета. – Эстония, 1998. – Т. 10. – Вып. 463. – 145 с.
4. Швырев В. С. Научное познание как деятельность / В. С. Швырев. – М. : Изд-во политической лит-ры, 1984. – 232 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2015 р.